

Ehl-i Sünnet Düşünce Ekolleri Açısından Ali b. Osman el-Üşî'nin İtikadî Görüşleri

Mehmet Keskin*

Öz

Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Siracüddin Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Üşî inanç ibadet ve hadis sahasında eser vermiş bir alimdir. Hanefî mezhebine mensup olup Oş şehrinde doğmuştur. 569/1174 veya 575/1179 yılında vefat etmiştir. Onun itikad alanında yazmış olduğu ve kendisinin *Bed'ü'l-Emâlî* adını verdiği kitap, şiir şeklinde telif edildiğinden *el-Kasidetü'l- Lâmiyye* olarak da şöhret bulmuştur. el-Üşî'nin itikadi görüşlerinin temelini bu kitap teşkil etmektedir. Önemine binaen bu eser üzerinde birçok şerh yazılmıştır. Bu bildiriye Hanefî-Mâtürîdî düşünce sisteminde yer alan el-Üşî'nin itikadi görüşleri Ehl-i Sünnetin kalam ekolleri olan Mâtürîdîlik ve Eş'ârilik bağlamında incelenecektir. Ayrıca Ehl-i Sünnetin Kalam karşıtı olan Ashabu'l-Hadis olarak anılan sonradan Hanbelilik ve bilahare Selefiyye olarak da adlandırılan düşünce ekolü bağlamında da el-Üşî'nin görüşleri değerlendirilecektir. Böylece Ali b. Osman el-Üşî'nin Ehl-i Sünnet düşünce sistemi içindeki konumuna ışık tutulmuş olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: el-Üşî, *Bed'ü'l-Emâlî*, Akaid, Ehl-i Sünnet, Mâtürîdîlik, Eş'ârilik, Ashabu'l-Hadis.

Ali b. Uthmân al-Ushî's Theological Views in the Context of ahl al-Sunnah Thought Schools

Abstract

Abu Muhammad (Abu al-Hasan) Sirāj al-Dīn Ali b. Uthmān b. Muhammad b. Sulayman at-Taymī al-Ūshī is a scholar who has worked in field of faith, worship and hadith. He was a member of the Hanafī sect and was born in Osh. He died in 569/1174 or 575/1179. The book that he wrote in the field of al-aqidah and which he gave the name of *Bad' al-amālī* was also a book in the form of poetry, so it is famous as *al-Kasidetü'l-Lamiyya*. This book is a basis of al-Ūshī's beliefs. Due to the importance of this book, there are many commentaries have been written on it. In this study, it will be examined al-Ūshī's theological views of in the Hanafī-Mâtürīdī thought system in the context of al-Mâtürīdīya and al-Ash'ariya, which are the Kalam schools of the Ahl al-Sunnah. In addition, al-Ūshī's views will be evaluated in the context of Ashab al-Hadith, which is against the method of al-Kalam. So the position of Ali b. Osman al-Ūshī will be determined in the Ahl as-Sunnah thought system.

Keywords: al-Ūshī, *Bad' al-Amālī*, al-Aqidah, Ahl al-Sunnah, al-Ash'ariya, al-Mâtürīdīya, Ashab al-Hadith.

GİRİŞ

Erken dönem Hanefî-Mâtürîdî düşünce sisteminde yer alan Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Siracüddin Alî b. Osman b. Muhammed b. Süleyman et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Üşî itikada dair şiir şeklinde yazdığı manzum eser yazma ve matbu nüshalarda 65 ile 68 beyit arasında değişmektedir.¹ Bu esere kendisi "*Bed'ü'l-Emâlî*" adını vermiştir. Şiir şeklinde telif edildiğinden "*el-Kasidetü'l- Lâmiyye*" olarak da şöhret bulmuştur. Eser "يقول

* Doç., Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, mkeskin@yyu.edu.tr

1 Örneğin Bekir Topaloğlu ve M. Said Çögenli eseri 68 beyit olarak sunmaktadır. Bkz. Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, İstanbul, 2018, s. 153; M. Said Çögenli, "Ali b. Osman el-Üşî'nin (ö. 575/1179?) el-Emâlî, İsimli Manzum Risalesi ve Türkçeye Çevirisi", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl, 9, sayı 22, 2005, s. 184. Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî ise 67 beyit olarak zikreder, Bkz. *Devu'l-Meâlî li Bed'il-Emâlî*, İstanbul, 1319 s.46-48. Ayrıca bkz. Said Özervarlı, "el-Emâlî", *DîA*, Ankara, 1995, XI, 73.

العبد” ifadesiyle başladığından bazen bu ad ile de anılmıştır. el-Ûşî'nin itikadi görüşlerinin temelini teşkil eden bu kitap aynı zamanda Mâtürîdî inancının özünü oluşturmaktadır. Önemine binaen bu eser üzerinde birçok şerh yazılmış asırlarca medreselerde ezberletilerek okutulmuştur. Yazarın bu metnin tedris edilip ezberlenmesi hususundaki “(bu metni) *Ezberleyip itikad edinerek derin manasını anlayarak mütalaa edin ki çeşitli güzelliklere ulaşasınız.*”² Sözlerine binaen ezberlenmiş ve üzerinde çokça şerhler yazılmıştır.

Bildirimizde hem metin hem de üzerinde yazılmış olan şerhlerden istifade edilerek. el-Ûşî'nin itikadi görüşleri Ehl-i Sünnetin kelim ekolleri olan Mâtürîdîlik, Eş'ârîlik ile Ehl-i Sünnetin Kelam karşıtı olarak bilinen Ashabu'l-Hadis olarak anılan sonradan Hanbelilik ve bilahare Selefiyye olarak da adlandırılan düşünce ekolü bağlamında da el-Ûşî'nin görüşleri değerlendirilecektir. Bunun neticesinde Ali b. Osman el-Ûşî'nin Ehl-i Sünnet düşünce sistemi içindeki konumuna ışık tutulmuş olunacaktır.

Ehl-i Sünnet ekolleri arasında ihtilafı olan mesellerin bir kısmına burada yer verilecektir. el-Ûşî'nin bu manzum eserinde ifade etmediği meseleler her ne kadar zikri geçen bazı genel başlıklar içinde ele alınabilinse de biz burada direk temas ettiği ve Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında tartışmalı olan birkaç meseleyi almayı tercih ettik. Bunlar Allah'ın sıfatları, Nübüvvet ve İmamet/Hilafet meseleleridir.

1. Allah'ın Sıfatları

Ehl-i Sünnet çatısı altında yer alan gerek kelami birer mezhep olan Mâtürîdî ve Eş'ârî olsun gerekse Kelami metodolojiden uzak duran Ashabu'l-Hadis ve Hanbelilik veya Selefilik³ olsun hepsi Allah'a zatıyla aynı olmayan irade ve kelim gibi bir takım anlamları sıfat olarak Zati İlahiye verdikleri görülür. Bu hususta Mutezile ve onun gibi düşünen diğer mezheplerden farklı hatta karşıt bir söylem ve inanç oluşturdukları açık olmakla birlikte Ehl-i Sünnet kendi aralarında bunu açıklama biçimi farklılık arz ettiği gibi detayda da ciddi farklılıklar vardır. Bundan hareketle Allah'ın sıfatları konusunda Eş'ârîler ile Mâtürîdîler arasında farklılıklar olduğu gibi Ashabu'l-Hadis ile Eş'ârî ve Mâtürîdîler arasında da ciddi farklılıklar mevcuttur.

Uluhiyyet konusunda Allah'ın varlığının kabulünden sonra kelamcılarının üzerinde durduğu en önemli mesele ilahi sıfatlar meselesidir. Sıfat: “Allah'ın zatına nisbet (atf) edilen mana olarak tanımlanabilir. Böylece bunlar zatı tanıtan, niteleyen, özelliklerinden haber veren kelime veya kelime gruplarıdır.”⁴ Allah'ın gerek isimlerini gerekse fiillerini ifade etmek için kullanılan bu kelimeler rastgele veya akli muhakemeyle değil bizzat Kur'an ve Sünnet (nass) veya icmaî ümmetten alınması gerektiği hususunda Ehl-i Sünnet müttefiktir.⁵

2 el-Ûşî, *el-Emâlî (Mutunu'l-Akide içinde)*, İstanbul, 2017, s. 95.

3 Hanbelilik veya Selefilik yerine daha kapsayıcı ve erken dönemde kullanılan ve ikisini de kapsayacağını düşündüğümüz Ashabu'l-Hadis kavramını kullanacağız. Buradaki kastımız fıkhıdaki Ehl-i Rey mukabili olan Ehl-i Hadis değil kelami metodolojinin karşısında duran ve inanç ile ilgili meselelerde asara-ahbara sarılan hadis ehlidir.

4 Topaloğlu, *Emâli Şerhi*, s. 20.

5 Bkz. el-Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Kitabu'l-Luma' fi'r-Red ala Ehliz-Zeyğ ve'l-Bida'*, (Thk., Richard J. Mc Carthy), Beyrut 1953, s. 9-10; es-Subkî, Tacuddin Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali, *Tabakatu's-Şafîyye'l-Kubrâ*, (Thk. Abdulfettah Muhammed-Mahmud Muhammed), 1992, III, 357-358; Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, s. 58.

Şekil bakımından ise isim (يد الله), sıfat (عالم) ve fiil (يعلم) olabileceği gibi zarf (فوق عبادة) konumunda da olabilir.⁶

Kelam uleması dört çeşit sıfattan söz ederler. Bunlar:

a. Selbi sıfatlar: nefy etmek ve olumsuzlamak anlamına gelen selb, Allah'ın zatı için uygun olmayan acz ve yaratılmışlık ifade eden her türlü nitelemeyi zat-ı ilahiden nefyedip Allah'ı tenzih etmektir. Bu (ليس كمثل شيء) hiçbir şey O'nun benzeri değildir⁷ ayeti bu anlama gelmektedir. Bu gruba giren sıfatlar çok olmakla birlikte eğitim ve öğretimde kolaylık olsun diye kelimeler beş sıfatla sınırlandırmışlardır. Bunlar kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün li havadis, kıyam bi-nefsihi sıfatlarıdır ki hiçbir şekilde Allah dışında hiçbir varlıkta hiçbir mana cihetiyle bulunamaz isimleri bile bulunamaz.⁸

b. Subuti Sıfatlar: Bunlara erken dönemde zati sıfat denilmiştir.⁹ Ayrıca "sıfatu'l-kemal" da denilmiştir. Nitekim el-Ûşî: "إله الخلق مولانا قدم وموصوف بأوصاف الكمال" "Bütün yaratılmışların ilahı olan Mevlamız kadimdir ve kemal sıfatlarıyla muttasıftır"¹⁰ diyerek bu sıfatları tanımlamıştır. Bunlar hayat, ilim, kudret, sem', basar, irade ve kelam olup toplam yedi sıfatıdır. Tekvin sıfatı ise tamamen fiili sıfatlarla alakalıdır.

c. Fiili sıfatlar: Bunlar sıfatı ihtiyariyye ismiyle de zikredilmiştir.¹¹ Bu sıfatlar, yaratmak, yaşatmak, rızıklandırmak gibi Allah'ın fiillerini ifade eden nitelemelerdir. İmam Mâtürîdî, İmam Ebu Hanife gibi bu sıfatları kadim kabul eder. Ancak İmam Ebu Hanife'de bu "لم يزل ولا يزال بأسمائه وصفاته الذاتية والفعلية." (Allah, isimleriyle, zati ve fiili sıfatlarıyla ezeli ve ebedidir) şeklinde İmam Mâtürîdî ve onun takipçileri buna Yasin suresindeki "سكن" (ol, var ol/vücut bul)¹² dan hareketle Tekvin terimini kullanmışlardır.¹³ Mâtürîdîlere göre tekvin, tahlik, halk, icad, ihdas ve ihtira' müradif isimler olup hepsiyle aynı anlam kastedilir. Bu da madumun (olmayan) adem (yokluktan) vücuda (varlık) sahasına çıkarmadır. Ancak Neseî, kendileri bu ifadelerin tümünü değil özellikle tekvin ifadesini kendi selefleri kullandığından tercih ettiklerini ifade eder.¹⁴ Ayrıca İmam Mâtürîdî beşer idrakinin tekvinin mahiyetini kavramasını mümkün görmez. Ona göre bu konu ne kadar derinleştirilirse derinleştirilsin nihai noktasına ulaşılabilecek bir mevzu değildir.¹⁵ Fiili sıfatların ayrı bir grup olarak mevcudiyetine ve kadim oluşuna sistem olarak yer veren ilk kelam aliminin Mâtürîdî olduğu iddia edilmektedir.¹⁶

6 Topaloğlu, *Emâli Şerhi*, s. 21.

7 Şura, 42/11.

8 Topaloğlu, *Emâli Şerhi*, s. 21-22.

9 Ebu Hanife, "لم يزل ولا يزال بأسمائه وصفاته الذاتية والفعلية أما الذاتية فالخياطة والقدرة والعلم والكلام والسمع والبصر والارادة" şeklinde ifade eder. Bkz. el-Fıkhü'l-Ekber (Aliyyü'l-karii Şerhi ile birlikte), İstanbul, 1955, s. 15-16.

10 el-Ûşî, *el-Emâlî*, s. 85.

11 Abdurrahman b. Salih el-Mahmud, *Mevkifu İbn Teymiyye mine'l-Eşaire*, Riyad, 1995, III, 1200.

12 Yasin 36/82.

13 Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, (Terc.: Bekir Topaloğlu) Ankara, 2002, s. 64; Topaloğlu, *Emâli Şerhi*, s. 23.

14 en-Neseî, *Tabsiretü'l-Edille*, (thk.: Hüseyin Atay), Ankara, 1993, I, 400.

15 Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, s. 64.

16 Bekir Topaloğlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelami Görüşleri" *İmam Maturidi ve Maturidilik* (Hz., Sönmez Kutlu), Ankara, 2003, s. 187.

Mâtürîdîler fiili sıfatlardan olan tahlîk (yaratmak), terzik (rızk vermek), in'am, ihsan, rahmet, mağfiret ve hidayet gibi eylemleri ezeli ve kadim saymışlardır. Bu fiili sıfatlara aynı zati veya subuti sıfatlar gibi "ne zati ilahinin aynısı ne de gayrısıdır" demişlerdir.¹⁷ Böylece fiili sıfatlar ile subuti veya zati sıfatlar arasında ezellilik ve Zat ile olan ilişkisi açısından aynı görmüşlerdir. Bu sıfatların ezelden beri Allah'ın zati ile kaim olduğunu söylemişlerdir.¹⁸

Eş'ârî ve Eş'ârîlerce fiili sıfatlar hadistirler. Böylece onlar Alah'ın hem isimlerinin hem de zati ve fiili sıfatlarının ezeli olduğunu savunan ve Hanefî gelenek içinde yer alan Tahâvî ve Mâtürîdî'ye muhalefet etmişlerdir.¹⁹ Ayrıca Eş'ârî, havadisın Allah'la kaim olmadığı prensibinde Mutezile'ye bağlı kalarak fiili sıfatların Allah'la kaim olmayıp muhdes ve O'nun gayrı olduğunu belirtmiştir.²⁰

Bu sıfatlar konusunda genel hatlarıyla Mâtürîdîler Ashabu'l-Hadis yanında yer alırken Eş'ârîler Mutezile yanında yer alarak fiili sıfatların tümünün muhdes olduğunu savunmuşlardır.²¹ el-Üşî, bu hususta kendi selefleri olan Hanefî-Mâtürîdîleri takip ettiğini şu mısralarla ifade etmektedir.

"Allah'ın zati ve fiili sıfatlarının hepsi kadimdir, yok olup zail olmaktan korunmuştur."²²

d. Haberi sıfatlar: Bunlar Naslarda (Ayat ve Hadislerde) Allah'a nisbet edilen ancak anlam itibariyle yaratılmış (muhdeslerin) özeliğini taşıyan ve zahiri lafzi anlamıyla Allah'a nisbet etmenin teşbihe ve teccime yol açmasından dolayı caiz görülmeyen yed (el), vech (yüz), arşa istiva, nüzul (inmek) gibi sıfatlardır. İlk dönem Ehl-i Sünnet alimleri bu gibi sıfatları *bilâ keyf* (nasılsız) olarak kabul etmişler ve tevil etmekten kaçınmışlardır.²³ Bu sıfatlar, kelamcı Ehl-i Sünnet olan Mâtürîdî ve Eş'ârîler ile kelam metodunu kullanmayan Ashabu'l-Hadis arasında tartışma konusudur.

el-Üşî, haberi sıfatlar konusunda teşbih ve teccimden sakınmayı esas alan ancak teville de çok sıcak bakmayan bir duruş sergilediği aşağıda yer verilen beyitlerinde açık bir şekilde görülür.

Allah'a şey deriz fakat yaratılmış şeyler gibi değil? Ve altı yönden (mekandan) münezzeh olarak O'na Zat deriz.

17 en-Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, (Nşr: Muhammed Salih el-Ferfur). Dımışk, 2000, s. 91.

18 en-Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, s. 92.

19 Mâtürîdî, Ebu Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 68; İrfan Abdulhamid, "Eş'ari", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, s. 446; Yüksel, Emrullah, "Eş'ariler ile Mâtürîdîler", *İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 1993, Sayı, XI, s. 9.

20 el-Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Muâli, *Kitabu'l-İrşad*, (thk., Es'ad Temim), Beyrut 1985.s. 137.

21 en-Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, s. 91.

22 el-Üşî, *el-Emâlî*, s. 86.

23 Bkz. Ebu Hanife, *Fıkhü'l-Ekber* (Muhammed b. Abdirrahman el-Hamisin *eş-Şerhu'l-Muyesser ala'l-Fıkheyn el-Ebsat ve'l-Ekber* eseri ile birlikte), İmaratü'l-Arebiyye, 1999, s. 27; el-Eş'ârî, *el-İbâne an Usuli'd-Diyane*, (Nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensari), Medine 1409/1988, s. 129. Eş'ârî ve Eş'ârîlerin haberi sıfatlar konusundaki görüşleri için bkz. Mehmet Keskin, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, İstanbul, 2013, s. 188-199.

Rabbim ne cevher ne de cisimdir. O parçalardan oluşmuş bir bütün veya bütünün bir parçası değildir.²⁴

Mekan tutmak ve arşa temas etme vasfı olmaksızın arşın Rabbi arşın fevkindedir.

Rahmanı herhangi bir şeye benzetmenin yolu yoktur. O halde halkı bu tür inançlardan korusun.²⁵

2. Nübüvvet

el-Ûşî, kadınlardan bir nebinin olmasının mümkün olmadığını kesin bir ifadeyle belirtir. Ona göre: “Kadın, köle ve kötü fiil sahibi kimse hiçbir zaman nebi olmamıştır.”²⁶ Ancak bu husus Ehl-i Sünnet alimleri arasında ihtilafıdır. İbn Hazm, kendi çağında Kurtuba dışında kadınların nebi olması konusunda büyük tartışmaların olmadığını ifade ederek bu hususta üç temel görüşün var olduğunu zikreder. Bunlardan ilki kadınlardan nebi olamayacağını savunanlar. İkincisi kadınlardan nebi olduğunu savunanlar. Üçüncüsü bu konuda sessiz kalanlar.²⁷

Nübüvvet: Allah'ın kullarından birini belirleyip, diğer kullarına risaletini tebliğ etmesini emretmesidir. Bu ise müstahil olan şeylerden olmayıp²⁸ mümkündür. Eş'ârî, nebi ile resulü farklı görür ona göre her resul aynı zamanda nebidir. Fakat her nebi resul değildir. Kadınlardan resul olmamasına karşın onlardan dört nebinin olduğunu söyler. Eş'ârî, resulün halka Allah'ın risaletini tebliğ etmekle görevli ve bunu yapmasının vacip olduğunu, halkın da ona itaatla emr olunduğunu belirtir. Nebilerden bazıları hiçbir risalet görevi ile görevlendirilmemiş olabilirler. Ancak bunların durumu risaletle değil, keramet gibi kendilerine has bazı hallerinden bilinirler.²⁹ Bu farkın Eş'ârîler tarafından da benimsendiğini görmekteyiz. Onlara göre nebi ile resul arasındaki fark, nebiye Allah'tan vahiy ve vahiy meleği gelir, resul ise ya baştan yeni bir şeriat ile veya önceki şeriatların bazı hükümlerini nesh edici bir şeriatle gelir.³⁰

Eş'ârî, kadın nebinin olmasını caiz görmesine rağmen resulün kadın, köle ve hissi (duyuları) noksan biri olmasını caiz görmez. Çünkü risaletin tebliği için duyuların sağlam olmasına ihtiyaç vardır. Eş'ârî, resullerin, akıl, fazilet, fetanet, marifet, salah, iffet, cesaret, cömertlik ve zühd açısından gönderildikleri kavimlerden daha ekmel ve üstün olmalarının gerektiğini söyler.³¹

Kadınlardan nebi olduğunu savunanlar Nübüvvetin sözlük anlamından hareket ederler. Onlara göre bu ifade bildirme, haber verme anlamında olan “el-inba” kelimesinden

24 el-Ûşî, *el-Emâlî*, s. 86.

25 el-Ûşî, *el-Emâlî*, s. 87.

26 el-Ûşî, *el-Emâlî*, s. 89.

27 İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed *ez-Zahiri, el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, (thk.: Muhmmmed İbrahim-Abdurrahman Umeyre), Beyrut, 1996, V, 119.

28 el-Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Muâli Abdülmelik, *el-Akidetu'n-Nizâmiyye*, İstanbul, ty s. 64.

29 İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Mucerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî*, (thk., Daniel Gimaret), Beyrut, 1987, s. 174.

30 el-Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *Usûlü'd-Din*, Beyrut 1981, s. 154.

31 İbn Fûrek, *Mucerredü Makâlât*, s. 176.

алınmıştır. O halde herhangi bir şekilde Allah'tan vahiy veya emir yahut haber alan hangi insan olursa olsun nebi olarak nitelenmelidir.³²

İbn Teymiyye, kadınlardan nebi gelmediğini ifade ederek buna Sahihayn de geçen ve kemal hadisi olarak bilinen rivayeti delil gösterir.³³ Ona göre, Hz. Peygamber birçok erkeğin kemal derecesine ulaştığını kadınlardan ise sadece Hz. Meryem ve Hz. Asiye'nin ulaştığını bildirmiş, bunların içinde Hz. Musa'nın annesi yer almamıştır. O halde kemale ermemiş bir kişi nebi olamaz. Ayrıca “Biz senden önce de memleketlerin halkından vahy ettiğimiz erkekleri peygamber (resul) gönderdik” “وما أرسلنا من قبلك إلا رجالا نوحى إليهم من أهل القرى”³⁴ ayeti ile “Meryem oğlu Mesih ancak bir Resuldür. Ondan önce de resuller geldi geçti. Onun annesi de dosdoğrudur (siddikadır)” “ما المسيح ابن مريم إلا رسول قد خلت من قبله الرسل وأمه صديقة”³⁵ ayetleri Hz. İsa'nın ulaştığı son mertebenin risalet; Hz. Meryem'in ulaştığı son mertebenin ise sıdk makamı olup kendisine Sıddike denmiştir.³⁶ Ancak kadınların nebi olabileceğini savunanlar birinin sıddık olarak nitelenmesi onun nebi olmasına engel olmadığını belirterek bazı nebilere sıddık vasfı verildiğini söyleyerek bazı ayetleri deli olarak göstermişlerdir.³⁷

İbn Teymiyye kadınlardan nebi olmadığına dair birden fazla kişiden bu konuda icma bulunduğuna dair rivayet geldiğini, örneğin Kadi Ebu Bekr b. Tayyib, Kadi Ebu Ya'la, Ebu'l-Meali el-Cüveyni gibi alimlerden böyle rivayetler olduğunu söyler. Ona göre İbn Hazm'ın Musa'nın annesinin nebi olduğu iddiası şaz olup daha önce var olan icmaa aykırıdır. Ayrıca böyle bir görüş selef ve imamlardan hiçbirinden varit olmamıştır. Üstelik sahihaynde yer alan Kemal hadisinde Musa'nın (a.s) annesinin adı zikredilmemiştir.³⁸ İbn Teymiyye kadından nebi olmadığı konusunda icma olduğunu ileri sürenlerin bu icma iddiasındaki amaçları Hz. Meryem üzerinden evliyanın kerametini Kur'an ayetleriyle ispatlamak olduğunu söyler.³⁹

Dört kadının nebiliği tartışma konusu olmuştur. Bunlar Hz. Meryem, Asiye, Sara, Hacer olup buna bazı alimler Hz. Musa'nın annesi ve Hz. Hava'yı da ekleyerek sayıyı altıya çıkarmışlardır.⁴⁰ Kadınlardan nebi olup olmadığı hususu Ehl-i Sünnet mezhepleri açısından tartışmalı olup el-Üşî bu hususta Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi takip ettiğini dile getirdiği beyitle kesin ifadelerle bayan etmiştir.⁴¹ Böylece Mâtürîdîler ile İbn Teymiyye aynı görüşü paylaşırken Eş'ârîler ile Zahirî mezhebine mensup İbn Hazm benzer görüşleri savunmuşlardır. Hem Eş'ârî'nin hem de İbn Hazm'ın çıkış noktasını nübüvvetin sözlük anlamı oluşturur.

32 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, V, 119.

33 Bkz. Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, 64 Kitabu'l-Enbiya, 47 Babu Kavlihi Taala iz kaleti'l-melaiketu ya Meryemu, (Hadis no: 3250).

34 Yusuf, 12/109. Benzer ayetler için Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

35 Maide, 5/75.

36 İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih li Men Beddele Dine'l-Mesih* (thk.: Ali hasan Nasır ve diğ., Daru'l-Asime, Riyad, 1414, II, 349, 350; İbn Teymiyye, *es-Sefediyye*, thk.: Muhammed Reşad Salim, 1406, I, 198.

37 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, V, 121.

38 İbn Teymiyye, *es-Sefediyye*, (thk.: Muhammed Reşad Salim), 1406, I, 198.

39 İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ*, (thk.: Enver el-Baz- Amir el-Cezar), Daru'l-Vefa, 2005, XI, 364.

40 Ali el-Kârî, *Devu'l-Meâlî li Bed'il-Emâlî*, s. 21.

41 el-Üşî, *el-Emâlî*, s. 89.

3. İmamet/Hilafet

el-Ûşî, İmamet meselesinde Ehl-i Sünnet'in meşhur görüşü olan ilk dört halifenin hilafet sırasının aynı zamanda fazilet sırası olduğu görüşünü sarahaten şöyle ifade etmektedir.

es-Siddik'in (Hz. Ebu Bekr'in) sahabeler üzerinde şüphe götürmez bir üstünlüğü vardır.

Faruk'un (Hz. Ömer'in) da yüksek değere sahip Osman'ı Zinnureyn üzerinde üstünlüğü ve tercihi vardır.⁴²

Gerçekten Zinnureyn (Hz. Osman), savaşkan el-Kerrar'dan (Hz. Ali'den) daha hayırlıdır.

Bundan sonra Kerrar'ın (Hz. Ali'nin) diğer bütün sahabelere üstünlüğü vardır. Sen artık başka iddialara kulak verme.⁴³

Her ne kadar Ehl-i sünnet İmamların/Hulafa-i Raşidinin fazileti konusunda netice itibarıyla vardığı yer yukarıda el-Ûşî'nin belirttiği gibidir. Ancak Müslümanlar arasında dönemlerinde karışıklık çıkan ve el-fitnetül Kubra olarak adlandırılan problemlerin başlangıç noktası Hz. Osman'ın son dönemleri olmakla birlikte onun şehit edilmesiyle bu durum katlanarak Hz. Ali döneminde de sürmüştür. Bu nedenle Şia dışındaki Müslümanlarda (Şia'dan Zeydiye mezhebi ilk iki halifeyi kabul etmekle birlikte onları edal değil mafdul görür. Hz. Ali'yi bütün sahabeden üstün görür) ilk iki Halife üzerinde ittifak varken diğer iki halife hususunda haricilik gibi bazı İslam mezhepleri Hz. Osman ve Hz. Aliyi fazilet sırasına koymayıp hatta küfürle itham ederken Ehl-i Sünnet'e mensup bazı alimler her iki halifenin fazilet açısından önceliği ve sonralığı meselesinde kendi mezheplerinin "hilafet sırasının aynı zamanda fazilet sırası olarak kabul edilmesi" şeklindeki meşhur görüşü dışına çıkararak Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha faziletli olduğunu söylerler.⁴⁴ Ebu Muin en-Neseî sırasıyla dört halifenin faziletine eserinde ayrı ayrı başlıklarla yer vererek bu husustaki Mâtürîdî mezhebinin görüşünü ortaya koymuştur.⁴⁵

Ehl-i sünnetin Ashabu'l-hadis kanadının önde gelen imamlarından biri olan ve aynı zamanda Hanbeli mezhebinin de imamı olan Ahmed b. Hanbel Hz. Ali'yi ilk üç halifeden ayırmaktadır. Onu Şura ashabı olarak bilinen Talha, Zubey, Sa'd ve Abdurrahman b. Avf'un içinde bulunduğu grubun başında zikreder. Ancak Ahmed b. Hanbel: "Bu üç kişiden sonra Şura ashabı olan beş kişi faziletlidir" der ve Hz. Ali ismiyle başlayıp diğer şura üyelerini zikreder. Ancak bunu verirken "و" hafini kullanarak atıf yapar. Bilindiği gibi atıf edatlarından biri olan "و" cümlede kullanıldığında isimler arasında bir öncelik ve sonralık ifade etmez. Böylece fazilet sırası bakımından her beş şura üyeleri aynı fazilette olur. Ahmed b. Hanbel bununla yetinmeyerek burada Hz. Ali'nin diğer beş şura üyesinden daha faziletli (üstün) olduğu için halifelğe seçilmiş olabileceği düşüncesini bertaraf etmek için "كُلُّهُمْ يَحْتَلِفُ"

42 el-Ûşî, *el-Emâlî*, s. 90.

43 el-Ûşî, *el-Emâlî*, s. 91.

44 es-Subkî, Tacuddin, *es-Seyfu'l-Meşhur fi Şerhi Akideti Ebî Mansur*, (thk.: Mustafa Saim Yeprem), Ankara, 2011, s. 61.

45 Bkz. en-Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, Ankara, 2003, II, 514-532.

”لِحِلَافَةٍ” (hepsi halifelige uygundur) ifadesini kullanır.⁴⁶ Ahmed b. Hanbel bu görüşünü Buhari'nin ve kendisinin de rivayet ettiği bir hadise dayandırır.⁴⁷

Yukarıda dile getirilen görüşlerden anlaşılıyor ki her ne kadar ilk dört halifenin hilafet sırasının aynı zamanda fazilet sırası olduğu inancı Ehl-i sünnetin inancı olarak günümüzde biliniyorsa da bu inancın erken dönemde Ehl-i Sünnet alimlerinin tümünün katıldığı bir görüş değildir. Her ne kadar ilk iki halife olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkında ilk dönemden itibaren Ehli Sünnette ittifak varsa da Hz. Osman ve Hz. Ali hakkında erken dönemde tam bir görüş birliğinden söz etmek zordur. Muhtemelen onların dönemlerinde vuku bulan iç çekişme ve çatışmalar erken dönemde Ehli Sünnetin görüş birliğine varmasına mani olmuştur. Ayrıca Şia'nın Hz. Ali hakkındaki aşırılıklarının bu konuda payını da unutmamak gerekir.

İmamet meselesinde Ehl-i Sünnet mezhebinin hem teorisine hem de mensuplarının pratiğine bakıldığında açık bir şekilde “dini imamet/hilafet”⁴⁸ diye niteleyebileceğimiz ve Hz. Muhammed (s.a.v) den sonraki temsilciler ve ümmetin önderleri olarak dört halifeyi görmüş ve sadece onları Peygamberden sonra ilk dört faziletli kişi olarak inanıp zihinlerine yerleştirmişlerdir. Sonradan gelen ve ümmetin başına geçenleri ulu'l-emr görmüş ona dini anlamda fazilet ve üstünlük atfetmeyip siyasi bir halife veya ümmetin siyasi lideri “siyasi/dünyevi hilafet” olarak görmüştür. Bu nedenle kendini Ehl-i Sünnet mezhebine mensup gören kimse ister alim ister cahil olsun ilk dört halifeyi faziletli bilir onları sayar, över ve dualarında onlara yer verir.

Böyle kısa bir akait metninde Hz. Aişe ile Hz. Fatıma'nın fazilet açısından mukayesesinin yer alması dikkat çekicidir. Bazı Ehl-i Sünnet ve Mâtürîdî alimleri, Hz. Peygamberin eşi olması hasebiyle Hz. Aişe'nin cennette Hz. Peygamberin yanında olacağından hareketle onun Hz. Fatıma'dan daha faziletli olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁹ el-Üşî bu hususta şöyle der: “Bil ki bazı hasletlerde Siddika'nın (Hz. Aişe'nin) ez-Zehra (Hz. Fatıma) üzerinde tercih (üstünlüğü) vardır.”⁵⁰ Her ne kadar el-Üşî'nin beyitlerinde hangi bakımdan Hz. Aişe'nin daha üstün olduğu açıkça belirtilmiyorsa da onun Hz. Aişe'yi öne aldığını söyleyebiliriz. Aliyyü'l-Kârî bu hususta el-Üşî'nin bir nass zikretmediğini ancak Hz. Aişe'nin çokça hadis rivayet etmesi veya Ahirette Hz. Peygamberle birlikte yüksek mertebede bulunmasından dolayı bu görüşe vardığını söyler.⁵¹ Eş'ârî ve Şafii olan es-Sübki Hz. Aişe'nin daha faziletli olduğuna dair öne sürülen “Hz. Muhammed'in eşi olması” deliline karşı çıkararak Hz. Aişe'nin peygamberin eşi olmasından dolayı cennette onun yanında olacağını, onun faziletine delil saymanın doğru olmadığını söyler. Ayrıca es-Sübki şayet bu

46 Ahmed b. Hanbel, *Usulu's-Sünne* (Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn'in Şerhi ile birlikte), Riyad, 1420 h. s. 85.

47 Buhari, *Sahih*, 66 Fedailu's-Sahabe, 4 Babu Fadli Ebi Bekr, (Hadis no: 3455); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk.: Şuayb Arnavut), Beyrut, 1996, VIII, 243 (hadis no: 4626).

48 Elbette kullandığımız *Dini Hilafet* ile *Siyasi-Dünyevi Hilafet* kavramları eleştiriye açıktır. Müsellem kavramlar değildir. Ancak meramımız ızaha elverişli oldukları düşünüldüğünden kullanmakta bir beis görülmemiştir.

49 es-Subki, Tacuddin, *es-Seyfu'l-Meşhur fi Şerhi Akideti Ebî Mansur*, s. 61.

50 el-Üşî, *el-Emâlî*, s. 91.

51 Ali el-Kârî, *Devu'l-Meâlî li Bed'ül-Emâlî*, s. 27.

durum Hz. Aişe'nin Hz. Fatıma'dan daha üstün olduğuna dair ölçü alınırsa o zaman Hz. Aişe bu özeliği ile -Hz. Peygamberin eşi olması ve cennette onun yanında olması- nebilerden daha üstün olması gerekir. Çünkü Hz. Muhammed'in derecesi diğer nebilerden üstündür. Hz. Aişe onunla birlikte olduğuna göre onun da derecesi diğer nebilerden daha üstün olur. Bunun yanlışlığı ortadadır.⁵²

Müellif her ne kadar Hz. Aişe'ye bazı meziyetlerde Hz. Fatıma'ya nisbetle üstünlük vermişse de Sünni ulema ve halk ikisi arasında ayırım yapmamış ve böyle bir hükümden yana olmamışlardır. Durum böyleyken hem Hz. Fatıma hem de Yezid konusunda müellifi bu beyitlere sevk eden saik nedir? Bu husus başlı başına incelemeye değerdir.

Veciz ve öz bir eser olan *Bed'ü'l-Emâlî* gibi bir eserde müellif el-Ûşî'nin Hz. Aişe ile Hz. Fatıma'dan hangisinin daha faziletli olduğu hususunu ele almasından daha da dikkat çekici olan el-Ûşî'nin bu eserdeki beyitlerde imamet ve fazilet konusunu ele alırken Yezid'in konumuna ve ona lanet etmeye varan Yezid karşıtlığı üzerinde durmasıdır. el-Ûşî: "Fesat ve bozgunculukta aşırı gidenler hariç, öldükten sonra hiç kimse Yezid'e lanet etmemiştir"⁵³ diyerek. Ölümünden sonra Yezid'e lanet etmenin aşırı bir bozgunculuk ve sapkınlıkta aşırılık olduğunu ifade eder.

Yezid'in şahsından çok yürüttüğü görev itibariyle dönemin halifesi olduğundan birçok iş yapmış ve buna dönemin müminleri iştirak etmişlerdir. Muhtemelen el-Ûşî bu nedenle ona lanetin önüne geçilmez ise bunun etrafındakilere hatta mahiyetinde bulunan herkese veya dönemin tümüne teşmil edilecek bir lanetin yaygınlaşacağı endişesiyle Yezid'e lanet konusuna bir beyitle değinme gereği duymuştur. Yezid'e ölümünden sonra lanet okumanın caiz olup olmadığı hususu tartışmalı olmakla birlikte bu hususta sessiz kalmanın daha salim bir yol olduğunu Aliyyü'l-Kârî ifade eder.⁵⁴

Ancak zamanla Yezid karşıtlığı günümüzde özellikle Suudi Selefililiği ve ona benzer selefi yapılanmalarda Yezid'in yüceltilmesine yol açmıştır. Bu husus Yezid'in "emiri'l-müminin" lakabıyla anmaktan öteye geçerek onun Peygamberin Konstantaniyye'ye yapılacak ilk İslam ordusu Allah'ın mağfiretini elde etmiş ve günahları affolunmuştur⁵⁵ müjdesini alan kişi olduğuna vurgu yapılarak peygamber müjdesine mazhar olan kişi olarak göstermeye kadar varmıştır.⁵⁶

SONUÇ

el-Ûşî'nin Allah'ın sıfatları, nübüvvet ve imamet üzere üç konu hakkındaki görüşleri Ehl-i Sünnet ekollerinin düşünceleri bağlamında ele alındığında onun Hanefî-Mâtürîdî geleneğe sıkı bir şekilde bağlı olduğu görülür.

Allah'ın sıfatları konusunda Eş'ârî ve Mâtürîdîler arasındaki fiili sıfatların ezeli olup olmadığı hususunda kendi mezhep imamları olan İmam Ebu Hanife ve Mâtürîdî'nin

52 es-Subkî, Tacuddin, *es-Seyfu'l-Meşhur fi Şerhi Akideti Ebî Mansur*, s. 61.

53 el-Ûşî, *el-Emâlî*, s. 91.

54 Ali el-Kârî, *Devu'l-Meâlî li Bed'ül-Emâlî*, s. 28.

55 Yezid için zikrettikleri hadis için bkz. Buhari, *Sahih*, 60, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer, 92 Babu ma Kile fi Kitâli'r-Rum (hadis no: 2766)

56 Bkz., <http://arabic.islamicweb.com/Shia/yazid.htm> (Erişim: 03.07.2018);

<https://tipyan.com/caliph-al-taabi-yazid-ibn-muawiyah/> (Erişim: 03.07.2018).

yolunu takip ederek fiili sıfatların ezeli olduğunu savunmuştur. Böylece el-Ûşî, Eş'ârîlerin fiili sıfatları muhdes görme anlayışına karşı çıkarak hem onlara hem de aynı görüşte olan Mutezileye karşı çıkmış ve fiili sıfatlar meselesinde Ashabu'l-Hadis ile aynı safta durmuştur. Böylece Ehl-i Sünnet mezheplerinden sadece Eş'ârîlik fiili sıfatları muhdes görerek bu konuda Mutezile yanında yer almıştır. Haberi sıfatlar hususunda el-Ûşî erken dönem Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi takip ederek teşbih ve tecsimden uzak olmak kaydıyla varlığını kabul etmiş ancak bu sıfatları tevîl etmeye de çalışmamıştır. Bu tutumuyla o haberi sıfatları tevîlden kaçınan ve *bilâ keyf* olarak kabul eden Eş'ârî ve onun ilk mensuplarıyla aynı tarafta yer almıştır.

Nübüvvet meselesinde kadınlardan nebi olunamayacağını ifade eden el-Ûşî, bu görüşüyle de Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi takip ettiğini göstermiştir. Aynı zamanda bu Ashabu'l-Hadis'in de genel görüşü olup çağdaş Selefiyyenin fikir babası olarak kabul edilen İbn Teymiyye'nin de görüşüdür. Eş'ârî'nin kendisi ve onu takip eden Eş'ârîlerin çoğu kadından nebi olabileceğini ve Hz. Meryem gibi Allah'tan kendilerine haber gelen kadınların nebi olduğunu savunarak karşıt görüşte yer almışlardır.

İmamet/Hilafet meselesinde el-Ûşî Ehl-i Sünnet mezhebinin zamanla ulaştığı dört halifen hilafet sırasının aynı zamanda fazilet sırası olduğu inancını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Erken dönem Ehl-i Sünnette Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in sırasıyla Peygamberden sonra ümmetin en faziletlisi oldukları hususunda ittifak var olduğu halde Hz. Osman ve Hz. Ali'den hangisinin fazilet açısından öncelikli olduğu konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Yaygın olan ve artık Ehl-i Sünnet açısından tartışmasız kabul edilen her dört halifenin imamet sırasının fazilet sırası olarak da kabul edilmesinde el-Ûşî'nin payı mevcuttur.

el-Ûşî'nin fazilet meselesinde Hz. Aişe ile Hz. Fatıma'yı kıyaslayarak Resulullahın eşi olan Hz. Aişe'nin Peygamberin kızı olan Hz. Fatıma'dan bazı hasletlerinden dolayı daha üstün olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Ayrıca böyle veciz ve altmış küsur beyitten oluşan bir eserde buna ve Yezid'e lanet okuma meselesine neden yer verdiğinin tesbiti için el-Ûşî'nin yaşadığı dönem ve muhit açısından bu iki konu incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman b. Salih el-Mahmud, *Mevkifu İbn Teymiyye mine'l-Eşaire*, Riyad, 1995.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk.: Şuayb Arnavut), Beyrut, 1996.
Ahmed b. Hanbel, *Usulu's-Sünne* (Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn'in Şerhi ile birlikte), Riyad, h.1420.
Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Devu'l-Meâlî li Bed'il-Emâlî*, İstanbul, 1319.
el-Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *Usûlü'd-Din*, Beyrut 1981.
el-Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Beyrut, 1987.
el-Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Muâlî Abdulmelik, *el-Akidetu'n-Nizâmiyye*, İstanbul, ty.
el-Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Muâlî, *Kitabu'l-İrşad*, (thk., Es'ad Temim), Beyrut 1985.
Çögenli, M. Said, "Ali b. Osman el-Oşî'nin (ö. 575/1179?) el-Emâlî, İsimli Manzum Risalesi ve Türkçe'ye Çevirisi", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl, 9, sayı 22, 2005.
Ebu Hanife, *el-Fikhu'l-Ekber* (Aliyyü'l-karii Şerhi ile birlikte), İstanbul, 1955.
Ebu Hanife, *Fikhu'l-Ekber* (Muhammed b. Abdurrahman el-Hamisin eş-Şerhu'l-Muyesser ala'l-Fikheyne el-Ebsat ve'l-Ekber eseri ile birlikte), İmaratü'l-Arebiyye, 1999.
el-Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Kitabu'l-Luma' fi'r-Red ala Ehli'z-Zeyj ve'l-Bida'*, (Thk., Richard J. Mc Carthy), Beyrut 1953.

- el-Eş'ârî, *el-İbâne an Usulî'd-Diyane*, (Nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensari), Medine 1409/1988.
- İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Mucerredü Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî*, (thk., Daniel Gimaret), Beyrut 1987.
- İbn Teymiyye, el-Cevabu's-Sahih li men Beddele Dine'l-Mesih (thk.: Ali hasan Nasır ve diğ., Daru'l-Asıme, Riyad, 1414 h.
- İbn Teymiyye, es-Sefediyye, (thk.: Muhammed Reşad Salim), 1406 h.
- İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ*, (thk.: Enver el-Baz- Amir el-Cezar), Daru'l-Vefa, 2005.
- İrfan Abdulhamid, "Eş'ari", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, s. 446.
- Keskin, Mehmet, *İmam Eş'ari ve Eşarilik*, İstanbul, 2013.
- Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, (Terc.: Bekir Topaloğlu) Ankara, 2002.
- en-Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, (Nşr: Muhammed Salih el-Ferfur). Dımışk, 2000.
- en-Nesefî, Ebu Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, Ankara, 2003.
- en-Nesefî, *Tabsiretü'l-Edille*, (thk.: Hüseyin Atay), Ankara, 1993.
- el-Üşî, *el-Emâlî* (Mutunu'l-Akide içinde), İstanbul, 2017.
- Özervarlı, Said "el-Emâlî", *DİA*, Ankara, 1995, XI, 73-75.
- es-Subkî, Tacuddin Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali, *Tabakatu's-Şafîyye'l-Kubrâ*, (Thk. Abdulfettah Muhammed-Mahmud Muhammed), 1992.
- es-Subkî, Tacuddin, *es-Seyfu'l-Meşhur fi Şerhi Akideti Ebî Mansur*, (thk.: Mustafa Saim Yeprem), Ankara, 2011.
- Topaloğlu, Bekir "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelami Görüşleri" *İmam Maturidi ve Maturidilik* (Hz., Sönmez Kutlu), Ankara, 2003.
- Topaloğlu, Bekir *Emâlî Şerhi*, İstanbul, 2018.
- Yüksel, Emrullah, "Eş'ariler ile Mâtüridiler", *İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 1993, Sayı, XI, s. 9.
<http://arabic.islamicweb.com/Shia/yazid.htm> (Erişim: 03.07.2018)
- <https://tipyan.com/caliph-al-taabi-yazid-ibn-muawiyah/> (Erişim: 03.07.2018).